

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

Розглядаються питання забезпечення робочою силою вугільної промисловості Донецького промислового регіону та особливості формування робітничого класу цієї галузі.

The problem of providing by the workers of coal industry of the Donetsk industrial region and feature of forming of working class of this industry is considered.

У другій половині ХІХ ст. почала активно розвиватись промисловість Наддніпрянської України, передусім Донбасу. Важливим питанням було забезпечення промисловості відповідними кадрами, особливо робітниками.

Питання про забезпечення вугільної галузі Донбасу робочою силою піднімалося спочатку окремими підприємствами, а потім не сходило з порядку денного з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. Так, гірничопромисловець І.Фелькнер у брошурі "Каменный уголь и железо в России" (1874 р.) пропонував уряду "выдворить" заводське населення на Південь Росії штучним чином, принаймні на перші часи. На думку І.Фелькнера, для створення міцних кадрів уряду слід було перекинути до Донбасу до 10 тис. душ чоловіків і жінок [1, с. 97].

На І з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії у 1874 р. питання про залучення на копальні Донбасу робітників посідало важливе місце. У процесі розробки питання було встановлено, що брак робочих рук улітку пояснюється головним чином малонаселеністю краю і що єдиним правильним засобом вирішення питання було б заселення як вільних казенних, так і приватних земель народом з внутрішніх губерній. З таким клопотанням з'їзд і звернувся до уряду, але задоволення не отримав. Зрозуміло, що землевласникам-дворянам не дуже прийшлися до смаку певні пропозиції підприємців [2, с. 34].

У 1870-1880-ті рр. під час найбільшої потреби в робітниках вуглепромисловці навіть виступили з пропозицією про використання праці ув'язнених, силою утримувати робітників на шахтах, відбирати з цієї метою у них паспорти [3, с. 368].

За проханням вуглепромисловців Грушевського району, де проблема з професійними шахтарями стояла дуже гостро, уряд навіть спробував у 1860 році залучити шахтарів з Німеччини. Приваблені вигідними умовами, вестфальські гірники прийшли у кількості 1000 осіб, у парадних професійних костюмах, з музикою пройшли вулицями Новочеркаська. Але, коли вони побачили землянки, цебра, рудничний бруд, жадливі побутові умови, то рішуче через консула потребували повернення на батьківщину, і тільки 30 осіб з них залишились у Донбасі [4, с. 201].

Інтенсивний розвиток вугільної промисловості у 80-90-ті роки призвів, з одного боку, до виключно високих темпів росту кількості робітників, зайнятих у вугільній промисловості, а з іншого, – загострив дефіцит цієї категорії робітників, що було пов'язане з багатьма чинниками, у тому числі і вказаними вище.

Зазначимо, що основним джерелом формування і поповнення лав робітників вугільної промисловості Донбасу в такій селянській країні як Росія стало розкладення та пролетаризація селянства та його відхід у промисловість. Реформа 1861 р. викинула на ринок робочої сили близько чотирьох мільйонів безземельних селян [5, с. 206]. Рятуючись від голоду та зубожіння, бідніші селяни масами уходили на заробітки у промислові центри і райони капіталістичного землеробства. Саме Донбас на зламі ХІХ-ХХ ст. став таким центром тяжіння робочої сили, одним з головних районів приходу найманих робітників з пролетаризованих селян [6,

с. 587–588]. На селянській відхід, як головне джерело для поповнення лав робітників вугільної промисловості Донбасу вказували і самі вуглепромисловці: "...протягом часу, з ростом населення, віть у чорноземних губерніях наділ не міг уже давати повного забезпечення для селянського населення, і для нього з'явилась необхідність у відхожих промислах – необхідність не випадкова, викликана яким-то лихом, а регулярна, що повторювалася з року в рік. Ось ці селяни, які шукають заробітків у відхожих промислах, і складають контингент наших робітників на кам'яновугільних копальнях" [7, с. 356].

Слабка заселеність території Донбасу, майже повна відсутність постійних місцевих робітничих кадрів – усе це зумовило переважаче поповнення лав донецького пролетаріату завдяки робітників з Центральної Росії і України. Основну масу донецьких шахтарів складали перш за все вихідці з російських центрально-чорноземних губерній. На другому місці були вихідці з лівобережних українських губерній, головним чином Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської і Облесті Війська Донського. З цих двох районів виїшло до початку ХХ ст. до 90% усіх шахтарів Донбасу [8, с. 107].

Дані земських статистиків про співвідношення приїшлих та місцевих робітників серед постійних шахтарів та їхніх родин по кам'яновугільній промисловості Бахмутського повіту наочно характеризують цю тенденцію: з 2939 осіб, які мешкали у шахтарських поселеннях (не рахуючи 694 особи Юзівки), 1983 особи – приїшлих з різних губерній Росії, 309 осіб місцевих (бахмутських) і 147 – з інших повітів Катеринославської губернії [9, с. 276].

Отже, забезпеченість вугільної промисловості Донбасу робітничою силою у досліджуваній період була вкрай недостатньою.

Підкреслимо, що місцеве населення, у вільний від польових робіт час, віддавали перевагу вільній, недисциплінованій праці замість найманій. Така обставина значно впливала на розміри затрат, які потрібні були для заснування підприємства, оскільки потрібно було будувати великі колонії і організувати багато закладів, від яких західноєвропейські підприємці були звільнені наявністю і близькістю великих міст або селищ, де робітник знаходив за наймом або на правах власності всі необхідні йому життєві умови.

Поступово з розвитком промисловості Донбасу складався постійний контингент шахтарів. У пореформений період, до початку ХХ ст., кількість робітників у донецькій промисловості збільшилась у 30 разів, причому тільки за останні п'ять років ХІХ ст. – утричі. До початку ХХ ст. донецький пролетаріат перетворився на одну з найбільших складових частин робітничого класу не тільки України, але всієї Російської імперії. На Донбас у 1900 р. припадало 5,5% усіх промислових робітників у державі, причому у вугільній промисловості цей відсоток складав 78,2. У 1900 р. у межах нинішньої Донецької області понад 59 тис. промислових робітників, а з цього числа понад 37 тис. були зайняті на 26 копальнях [10, с. 22].

У результаті складання більш-менш постійного кадрового складу у вугільній галузі Донбасу наприкінці

XIX – на початку XX ст. стали формуватися так звані шахтарські родини, які становились у подальшому відчутним джерелом поповнення лав робітництва. За даними перепису 1897 року в гірничій промисловості Півдня України відсоток потомствених робітників складав 7,1%, але кількість їх постійно зростала [11, с. 119].

Віковий, статевий та національний склад робітників вугільної промисловості Донбасу прослідкувати досить важко. Дослідник С.І.Потолов, користуючись даними перепису 1897 р. та непрямыми даними вважає, що віковий і статевий склад донецького пролетаріату визначався перевагою гірничої і гірничозаводської промисловості у басейні [12, с.125]. Дійсно, тяжкі умови ручної праці у вугледобувній промисловості могли витримати відносно молоді й фізично здорові чоловіки. За даними перепису у вугільній промисловості Донбасу жінок було близько 1% від загальної кількості робітників [13, с. 16].

Зазначимо, що жіноча і дитяча праця посідала не останнє місце на копальнях Донецького басейну: з кожних ста робітників усіх груп виробництва жінок і дітей працювало 8,2%. У другій групі виробництва ця категорія праці дорівнювала 14,3% від загальної кількості робітників, у третій групі – 15,5% і в п'ятій (найбільш дрібні шахти) – 20,8%. При цьому слід мати на увазі, що дитяча і жіноча праця у дійсності були розвинуті ще більше, особливо на дрібних селянських шахтах [14, с. 6].

Ці дані суттєво розрізняються з даними вікового складу робітників, наведеними дослідником С.І. Потоловим за даними загальноросійського перепису 1897 р. [15, с. 127]. Це можна пояснити, по-перше, більше ніж 20-річної різницею, а по-друге, дані перепису носили офіційний характер, тому і частка дитячої праці на шахтах скоріш за все була свідомо занижена підприємцями.

Законом від 9 березня 1892 р. було заборонено використовувати працю дітей віком до 15 років на підземних і нічних роботах. Але адміністрація копалень постійно порушувала ці правила. Л.А.Ліберман, який довгі роки пропрацював у Донбасі, писав з цього приводу: "Щоб судити про застосування законів, які обмежували дитячу працю, слід на будь-якому руднику зайти до будинку вугледобувних або інших машин, або в так зване "лампове відділення", – приміщення, де наливаються, підпалюються і видаються робітникам "запобіжні" лампи й ви побачите маленьких хлоп'ят, які рухаються серед ламп, витирають, наливають і заряджають їх пістонами для автоматичного запалювання у підземних виробітках..."

З блідими, стомленими обличчями, перемазаними кіптявою і сажею, з чорними руками, вкрай замаслюваними, швидко рухаються вони по великому будинку, під недрімливим оком десятника. Більшості з них важко дати і 13 років, постійно попадаються діти років одинадцяти. Але, якщо ви спитаєте у будь-кого, скільки йому років, він, до вашого здивування, відповідь: "п'ятнадцять". Робиться це часто за розпорядженням (звичай-

но, неофіційному) нижчої адміністрації, яка виконує таким чином "закон", крім того, сам хлоп'ятко не зацікавлений відкрити істину: він може позбавитися цього місця, а це відкриває перед ним перспективу недоїдання, одвічних дорікань дома в лінощі і дармоїдстві. Так виконувався закон про вік працюючих дітей. Не менш точно дотримувався він стосовно тривалості робочого дня і нічних робіт" [16, с. 18–19].

Що стосується національного складу робітників вугільної промисловості Донбасу, то кількісне співвідношення простежити тут досить важко. Вище вже згадувалось, що вугільна промисловість поповнювалась кадрами в основному з чорноземного центру Росії та Лівобережної України. Протягом другої половини XIX ст. у складі донецького пролетаріату переважали російські робітники, однак з кінця XIX ст. підсилюється відхід українських селян у гірничу й гірничозаводську промисловість. За даними перепису 1897 р. серед працюючих у гірничодобувній промисловості Донбасу росіяни складали 74%, українці – 22,3%, а в металургійній і металообробній – відповідно 69 і 20,2%. У 1900 р. росіяни склали 55,7% усіх донецьких шахтарів. Потім йшли вихідці з українських губерній (Катеринославської, Чернігівської, Полтавської та Обл. Війська Донського) – 31,5% шахтарів [17, с. 16].

Таким чином, промислова індустріалізація Донецького басейну поклала початок формуванню особливого у професійному та етнонаціональному складі населення регіону, де переважав прихильний елемент, позбавлений будь-якої приватної власності, а отже й почуття власника, що формувало "справжній пролетаріат". Постійний брак робочої сили та некваліфікована праця на шахтах приваблювала до регіону строкатий за етносоціальним складом контингент, що створило особливу національну, мовну й культурну спадщину Донбасу.

1. Фелькнер И. Каменный уголь и железо в России. – СПб., 1874.
2. Либерман Л.В. Труд и быт горняков Донбасса прежде и теперь. – М.: Мосполиграф, 1929.
3. Труды VI съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в городе Харькове с 8-го по 28-е октября 1881 г. – Харьков, 1881.
4. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. – М.: Госполитиздат, 1955.
5. Лященко П.И. История Народного хозяйства СССР: В 3-х томах. Т.2. – М.: Госполитиздат, 1956.
6. Ленин В.И. Развитие капитализма в России // ПСС. – Т.3. – М.: Политиздат, 1979.
7. Труды XXIV съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в городе Харькове с 1 по 14 декабря 1899 г. – Ч.1. – Харьков, 1899.
8. Потолов С.И. Рабочие Донбасса в XIX веке. – М.-Л.: АН СССР, 1963.
9. Сборник статистический сведений по Екатеринославской губернии. Т.2. Бахмутский уезд. – Екатеринослав, 1886.
10. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Донецкая область. – К.: Укр. сов. энциклопедия, 1976.
11. Потолов С.И. Назв. праця.
12. Там же.
13. Численность и состав рабочих в России на основании данных первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. – СПб.: 1906. – Т.1.
14. Углекоп Донецкого бассейна. Краткая объяснительная записка к экспонатам, сост. сан. врачом И.И.Лященко. – Екатеринослав, 1913.
15. Потолов С.И. Назв. праця.
16. Либерман Л.В. Назв. праця.
17. Нестерцов В.Д., Нестерцова С.М., Щербинина Е.В. Деловая элита Донбасса XIX – начала XX вв. – Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2007.

Надійшла до редколегії 24.03.11

В. Доморослий, канд. іст. наук, доц., Н. Кузіна, канд. іст. наук

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ГРОМАДИ ЩОДО ВИБОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД У 1 ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ РОСІЇ (1906–1907 РР.)

У статті розглядаються проблеми зародження легітимного українського парламентаризму, розкривається процес створення української парламентської громади та її діяльність.

Article deals with the problems of uprising of legal Ukrainian parliamentary activity. Authors describe the process of forming of Ukrainian parliamentary community and its functioning.

27 квітня 2011 року минуло 105 років з початку легітимної парламентської діяльності українців Наддніпрянщини у вищому законодавчому органі Російської

імперії – І Державній Думі. Які ж події привели українців до участі в роботі російського законодавчого органу?

На рубежі XIX–XX століть українська національно-політична думка швидко зміцнювала свої позиції, зна-